

Научна критика и полемика

Discussion and Polemics

Да ли су Горанци (мигранти) прекинули са Гором?

Поводом књиге *Нисмо прекидали са Гором: етницитет, заједница и трансмиграције Горанаца у Београду* ауторке Јадранке Ђорђевић Црнобрње

У септембру 2020. године објављена је књига етнолошкиње и антрополошкиње др Јадранке Ђорђевић Црнобрње *Нисмо прекидали са Гором: етницитет, заједница и трансмиграције Горанаца у Београду*. Књига је објављена у оквиру монографских издања Етнографског института САНУ, научне институције у којој је ауторка запослена у звању вишег научног сарадника. Након монографија у којима се бавила антрополошком анализом сродничких односа у Врању (Ђорђевић 2001) и разматрањем концепта наслеђивања у контексту правног система и правне антропологије у Врању и његовој околини (Ђорђевић Црнобрња 2011), њена трећа монографија посвећена је горанској заједници у Републици Србији.

Ауторка у овој студији представља етнолошку и антрополошку анализу сложених модалитета којима Горанци, настањени изван сопствене матице, настоје да истовремено очувају сопствени (горански) културни идентитет и да се успешно уклопе у културни поредак и свакодневицу локалних и микросоцијалних средина у којима живе. Јадранка Ђорђевић Црнобрња у уводном делу монографије истиче да се њено интересовање за ову тему развијало током дужег временског периода и да је оно подстакнуто њеним личним искуством. Јадранка Ђорђевић Црнобрња је због избијања ратних сукоба изазваних распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, након пресељење из Птуја (Република Словенија) у Београд (Република Србија) један период свог живота провела у статусу привремено расељеног лица. Лично искуство стечено у периоду који је она провела као мигранткиња водило је креирању њене свести о „значају етницитета као референтног оквира за тумачење и схватање друштвених и културних одлика“ њених припадника (Ђорђевић Црнобрња 2020, 9). Њено истраживање једним делом инспирисано је и до сада објављеним резултатима истраживања колегиница и колега са Етнографског института САНУ, Балканолошког института САНУ и Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Реч је о етнолошким и антрополошким истраживањима која се односе на српске мањине у прекоокеанским земљама и земљама у региону и на мањинске заједнице у Републици Србији, у чијим резултатима се наглашава „веза између економских, политичких присилних миграција и етницитета“ (Ђорђевић Црнобрња 2020, 10). Значајану улогу при њеном избору теме одиграла је чињеница да се горанска заједница ретко налазила у фокусу домаћих етнолога и антрополога, а и када је то био случај горанске заједнице у Београду и Тутину остајале су ван њега (Ђорђевић Црнобрња 2020, 17). Управо због тога Јадранка Ђорђевић Црнобрња одлучила је да своју пажњу усмери на везу која постоји између припадника наведених горанских

заједница и Горе, да расветли модалитете њеног одржавања и утврди ситуације које могу довести до њеног прекида.

Хронолошки оквир њених истраживања чини друга половина 20. века и прва деценија 21. века, период у коме се одвијала велика друштвена и политичка криза на простору Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Она је најпре условила оружане сукобе између њених конститутивних република (1991–1995) који су довели до распада заједничке државе и до настанка нових суверених држава на њеном некадашњем простору, да би потом дошло и до НАТО агресије на СР Југославију (1999), а затим и до самопроглашења Републике Косово 2008. године, а коју као самостални државни субјекат признаје део међународне заједнице мимо сагласности Републике Србије која је и даље сматра својом јужном Аутономном покрајином. Сложене политичке, економске и безбедносне прилике на Косову и Метохији, условљене наведеним догађајима интензивирале су миграције Горанаца из њихове Горе (Ђорђевић Срнобрња 2020, 19).

Јадранка Ђорђевић Црнобрња је своје истраживање спровела у континуитету, од 2012. до 2019. године, међу припадницима горанске заједнице. С обзиром на контекстуализацију прикупљеног емпиријског материјала и на чињеницу да је њено истраживање извршено у три локалне средине (Београду, Тутину и појединим селима у Гори) оно се може окарактерисати и као мултилокално теренско истраживање (Marcus 1995; Potkonjak 2014, 23–24) или као мрежа локалитета (Hannerz 2003, наведено према: Zlatanović 2018, 23).

Њен истраживачки процес одвијао се у складу са правилима одвијања теренског истраживања у социјалној и/или културној антропологији. Ауторка је упоредо са прикупљањем емпиријске грађе консултовала релевантну научну и стручну литературу, класификовала и анализирала већ прикупљену теренску грађу и постепено је презентовала у домаћој и иностраној периодици (ур. Vučinić Nešković 2013; Potkonjak 2014). Литературу о Горанцима у Београду и Тутину ауторка користи за формирање друштвеног и културног контекста у чијим оквирима посматра друштвене и културне праксе Горанаца, као и за компарацију са својим емпиријским материјалом. Она је за потребе своје књиге користила и различите изворе (статистичке податке из Пописа становништва 2011. године, податке са интернет сајтова који припадају горанским заједницама или су објављени од стране међународних институција, текстове објављене у дневној штампи, документарне филмове, видео-записе и фотографије настале на горанским светковинама) у циљу потпунијег информисања о догађајима везаним за живот Горанаца у Републици Србији (Ђорђевић Срнобрња 2020, 21).

Ауторски рад на терену у Београду и Тутину састоји се у вођењу разговора са припадницима горанске заједнице. Сви разговори обављени су у форми полуструктурираног интервјуа отвореног типа (eng. *semi-structured interview*) који припада „широј категорији квалитативног интервјуа“ (Plić (Mandić) 2010, 139). Она је инсистирала да њени саговорници током разговора „могу одговорати на питања на онај начин који они сматрају да је адекватан, и начелно им се оставља слобода да изабере шта ће и колико ће рећи о одређеној теми“ (Plić (Mandić) 2010, 139). Јадранка Ђорђевић Црнобрња све учеснике својих интервјуа означава као саговорнике, сматрајући да је теренско истраживање обавила у сарадњи са њима (ур. Karolina Bielenin-Lencowzka 2010, 512). Сви разговори снимљени су диктафоном у циљу формирања дигиталне базе података и у намери да се искази

саговорника у радовима и књизи могу наводити у изворном облику, онако како су забележени. Скоро сви интервјуи обављени су изван приватног окружења саговорника (на њиховом радном месту, у просторијама Етнографског института САНУ, у кафанама), чиме терен „постаје место сусрета остварујући се у интерактивном контакту истраживача и истраживаних“ (Zlatanović 2018, 19). Већу заступљеност мушкараца међу саговорницима ауторка тумачи чињеницом да су Горанци још увек присутнији од Горанки у јавној сфери, иако учача промене које се по том питању дешавају под утицајем различитих фактора. Осим тога, ауторка је евидентирала да су међу њеним саговорницима били заступљенији они нешто старијег животног доба, а то се односи и на оне са основним и средњим образовањем. Јадранка Ђорђевић Црнобрња је са појединим саговорницима поновила интервју после извесног времена, у неким случајевима и након неколико година. Поновљени разговори ауторки су пружили прилику да истовремено провери објективност прикупљених података и/или да забележи нове. Тако је створена и могућност да ауторка оствари потпунији увид у индивидуалну перцепцију чланова заједнице о друштвеним и културним процесима, догађајима, праксама и појавама које се одвијају унутар посматране заједнице.

Ауторка је поштовала важеће принципе заштите идентитета и приватности саговорника (испитаника) у истраживањима у којима се приликом прикупљања емпиријске грађе користе квалитативне методе постављања питања у погледу заштите саговорника. Она је приликом публикавања ове књиге настојала да очува њихову приватност и да избегне њихово довођење у неугодан или чак и потенцијално опасан положај (Пић (Mandić) 2010, 23). Јадранка Ђорђевић Црнобрња због тога приликом истраживања и интерпретације емпиријског материјала примењује „неке облике селекције података (изостављена су имена саговорника, личне појединости и сл.)“ (Zlatanović 2018, 29). У деловима текста у којима ауторка директно наводи исказе саговорника, у фуснотама су садржани једино подаци о њиховој родној припадности, години и локацији рођења, као и о месту становања.

Ауторка је свесна битног недостатка у свом истраживачком поступку, а који се огледа у чињеници да су интервјуи са саговорницима обављани ван њиховог приватног окружења. Због тога је из њеног истраживачког поступка потпуно изостала метода учесничког посматрања (eng. *participant observation*), односно елемент који се сматра парадигмом етнолошког теренског истраживања – партиципација са опсервацијом (Zlatanović 2018, 130). Та чињеница ауторку је лишила могућности да стекне потпунији „вид у њихове свакодневне језичке праксе“ (Пић (Mandić) 2010, 133), као и у још неке облике друштвених и културних пракси у горанској сеједници у Београду, Тутину и Гори (Ђорђевић Црнобрња 2020, 21). Због тога Јадранка Ђорђевић Црнобрња приликом писања монографије примењује анализу дискурса у „форми која је прилагођена етнографском истраживању“ (Zlatanović 2012, 80), прихватајући дискурс саговорника као „релевантан извор теренске грађе“ (Ђорђевић Црнобрња 2020, 25). Имајући у виду „да се у истраживањима често показује дискрепанца између онога што саговорници говоре и онога што раде“ (Zlatanović 2018, 29) и да би отклонила сумњу у објективност резултата свог истраживања, ауторка користи литературу домаћих и страних аутора и различите аудио и видео материјале и фотографије.

Јадранка Ђорђевић Црнобрња прикупљени емпиријски материјал вербалне природе обрађује анализом дискурса прилагођеном етнографском истраживању. У недостатку консензуса у погледу значења овог појма (који је веома присутан у хуманистичким наукама) ауторка у анализи и интерпретацији исказа саговорника користи појам дискурса који подразумева „контекстуализовану употребу језика, било у писаној, било у усменој форми“ (Ilić (Mandić) 2010, 100). Она посматра дискурс као „реторички исказ“ (Antonijević 2013, 45), и сматра да он припада углавном тзв. епизодној меморији (Antonijević 2013, 29). Ауторка исказе саговорника држи за веома значајне и због тога што „смештају искуство миграције унутар контекста њихових појединачних живота, пружајући увид у процес укључен у повезивање индивидуалног искуства са већ постојећим експланаторним оквиром који обезбеђује култура (Antonijević 2013, 28). Она у анализи и интерпретацији емпиријске грађе полази од одређених теоријских поставки у вези са истраживањем миграција и трансмиграција, етницитета и идентитетских пракси, културе сећања, антропониције, истраживања горанских говора и језичких пракси, посматрајући их из перспективе етнолога и антрополога (ур. Ђорђевић Црнобрња 2020, 21).

Ауторка је у формалном смислу књигу поделила на пет поглавља и десет потпоглавља. Реч је о подели која није суштинске природе, јер се у монографији анализирају појаве и процеси које је тешко посматрати одвојено и ван контекста који подразумева идентификацију са горанском заједницом. Оваква структура књиге делимично је условљена и систематизацијом емпиријског материјала. Стога, свако од пет поглавља ове књиге представља одређену тематску целину, а теме обрађене у поглављима међусобно се надовезују.

Резултатима свога истраживања горанске заједнице Јадранка Ђорђевић Црнобрња у овој књизи сведочи да је етницитет „истовремено колективан и индивидуалан, екстернализован у друштвеној интеракцији и интернализован у личној самоидентификацији“ (Dženkins 2001, 284). Она показује да је међу члановима горанске заједнице присутна разлика у погледу перцепције етницитета и идентификације са заједницом, а осим тога констатује да међу њима промене у идентификацији на индивидуалном плану нужно не подразумевају промене на колективном нивоу. Међутим, и поред тога што према етницитету, идентификацији и променама испољавају различит однос, ауторка открива међу њима присуство одређеног заједничког модела поимања и друштвеног конструисања. Ауторка сматра да идентификација појединца са горанском заједницом обухвата локалну, етничку и религијску компоненту. Дискурс њених саговорника говори да се припадност горанској заједници одвија посредством етничке компоненте, јер једино њоме могуће је конструисати симболичку границу између горанске заједнице и других етничких, религијских и мањинских заједница из њиховог окружења. Они своју повезаност са заједницом перципирају и/или испољавају у контексту етницитета, односно у овом случају поистовећују локални са етничким контекстом. Јадранка Ђорђевић Црнобрња се приликом анализе дискурса њених саговорника фокусира на културне и друштвене праксе припадника горанске заједнице. У њиховој анализи и интерпретацији она уочава и објашњава различите модалитете испољавања етницитета, полазећи од схватања да је етницитет друштвено конструисан феномен. Резултати њеног истраживања потврђују раније констатације да „етницитет није ствар ни колективни посед одређене групе; то је друштвени однос у којем друштвени учесници перципирају

себе и у којем их други перципирају као културно особене колективе“ (Malešević 2009, 17). Ауторка констатује да су колективна свест о заједничком пореклу, припадност горанској заједници, традицији и религији присутне код свих саговорника у дугом временском периоду. Томе највише доприносе чиниоци попут њихове континуиране везе са Гором која се истовремено остварује и одржава паралелно на физичкој и симболичкој равни, као и посредством различитих облика друштвених и културних пракси: горанског говора („нашинског“), „праве горанске свадбе“, антропонимије, начина одевања жена (нарочито у посебним приликама). Ауторка на основу анализе и интерпретације података закључује да у процесу одржања заједнице кључну улогу играју појединац и његова активност у приватној сфери. Сваки члан заједнице врши избор употребе културних и/или религијских симбола помоћу којих детерминише начин практиковања културних садржаја у свакодневној комуникацији или приликом обележавања најважнијих догађаја везаних за животни циклус појединца.

Ауторка посебно наглашава чињеницу да су у Београду и Тутину припадници горанске заједнице лишени могућности институционалног повезивања (фолклорно друштво, мањинско удружење) у циљу афирмације горанских симбола и јачања колективне повезаности, тако да је њихово практиковање везано искључиво за сферу приватне манифестације. Она резултатима својих истраживања потврђује и да у случају одређене политичке ситуације може доћи до мобилизације додатних снага припадника мањинске, а након њиховог окончања може доћи до престанка коришћења ресурса који су у „ванредним ситуацијама“ били допунско средство за остваривање идентификације са заједницом (v. Dženkins 2001).

Књига др Јадранке Ђорђевић Црнобрње *Нисмо прекидали са Гором: етницитет, заједница и трансмиграције Горанаца у Београду* представља заокружену целину. Резултати изложени у њој расветљавају модалитете којима Горанци у Београду и Гори на симболички начин креирају и чувају сопствени (горански) идентитет, користећи га за одржавање континуиране везе са њом, чак и у ситуацијама у којима настоје да се што ефикасније уклопе у начин живота карактеристичан за локалне и микросоцијалне средине у њиховом окружењу. Тиме је ауторка у потпуности оправдала хипотезу из наслова ове књиге. Непроцењив академски и друштвени значај ове монографије потврђен је наградом „Душан Бандић“, за најбољу књигу издату у области етнологије и антропологије у Републици Србији за 2020. годину коју додељује Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.

Литература

- Antoniјевић, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gasterbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka, knj. 75.
- Bielenin-Lenczowska, Karolina. 2010. „Different Models of Labour Migration in Contemporary Macedonia – or What Does pečalba Mean Today?“ In *Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 2: Ways and Strategies of Migrating*, eds. Roth, Lauth Bacas, 11–26. *Ethnologia Balkanica* 14.

- Dženkins, Ričard. 2001. *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dorđević, Jadranka. 2001. *Srodnički odnosi u Vranju*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja, knj. 45.
- Dorđević Crnobrnja, Jadranka. 2011. *Nasleđivanje između običaja i zakona*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja, knj. 75.
- Dorđević Crnobrnja, Jadranka. 2020. *Nismo prekidali sa Gorom: etnicitet, zajednica i transmigracije Goranaca u Beogradu*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja, knj. 93.
- Hannerz, Ulf. 2003. *Being there... and there... and there!* Reflections on Multi-site Ethnography. *Ethnography* 4 (2): 201–216.
- Ilić (Mandić), Marija. 2010. *Usmeni diskurs Srba iz Čipa u Mađarskoj: između kolektivnog i individualnog*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Malešević, Siniša. 2009. *Sociologija etniciteta*. (Slobodanka Glišić, prev.). Beograd: Fabrika knjiga, Edicija Reč. <https://pecscanik.net/sociologija-etniciteta/> (pristupljeno 23. 11. 2019).
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/on the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
- Vučinić Nešković, Vesna. 2013. *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji: od normativnog do iskustvenog*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar, Etnološka biblioteka, Posebna izdanja, knj. 10.
- Zlatanović, Sanja. 2012. „Svadba, tradicionalni ženski kostim i identitetski diskursi srpske zajednice jugoistočnog Kosova“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LX (2): 89–105.
- Zlatanović, Sanja. 2018. *Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja, knj. 89.

Александар Крел